

התלבט בשאלה זו החתם סופר² וזו תשובתו³:

נלע"ד רבי ישמעאל נמי לא אמר מקרא "ואספת דגנך" אלא בארץ ישראל, ורוב ישראל שרויין, שהעבודה בקרקע גופה מצוה משום יישוב ארץ ישראל ולהוציא פירותיה הקדושים ועל זה ציוותה התורה "ואספת דגנך" ... אבל כשאנו מפוזרים בעויה בין או"ה וכל שמרבה העולם יישוב, מוסיף עבודת ה' חורבן, מודה ר' ישמעאל לרשב"י, ועל זה אנו סומכים על ר' נהוראי דמתניתין סוף קידושין "מיניח אני כל אומנויות שבעולם, ואיני מלמד בני אלא תורה" – היינו בחו"ל וכנ"ל

תשובתו של החתם סופר, לא רק שאינה מתרצת את מנהגם של תלמידי ה"כוללים" בא"י, אלא גם קשה מתוך הכרעת הגמרא עצמה, שהרי המכריעים, אביי ורבא, יושבים בבבל! ואף אם נאמר, שאביי מתייחס באומרו "רבים נהגו כר"י... " לאנשי א"י, הרי רבא ודאי התייחס לתלמידיו שבבבל, וצווה עליהם ללכת ולעסוק במלאכתם!

אלא שנראה מתוך דברי החת"ס שישנם כאן שני עניינים. האחד העיסוק במלאכה מתוך הכרח, ועל כך מצווה רבא לתלמידיו ללכת ולעבוד, כדי שלא יהיו טרודים במזונותיהם כל השנה, ובזה אין הבדל בין א"י לחו"ל. אלא שמדברי ר' ישמעאל נראה שהעבודה עצמה יש בה ערך – "ואספת דגנך", ואם כך גם כשלאדם ישנה פרנסה ממקור אחר, עליו לעבוד ולהנהיג בהן מידת דרך ארץ, על כך אמר החת"ס שקיום הדבר הוא דווקא בא"י ולא בחו"ל!

ואולם שיטת ר' ישמעאל כאן קשה לכאורה מדבריו במסכת מנחות. שם נשאל ר' ישמעאל ע"י בן אחותו האם מותר לו להקדיש חלק מזמנו, במקום ללימוד תורה, ללימוד חכמה יוונית. וכך הם דברי הגמרא:⁴

שאל בן דמה בן אחותו של ר' ישמעאל את ר' ישמעאל:
כגון אני שלמדתי כל התורה כולה, מהו ללמוד חכמת יונית?
קרא עליו המקרא הזה: לא ימוש ספר התורה הזה מפיד והגית בו יומם ולילה,
צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמוד בה חכמת יונית.

מתשובתו של ר' ישמעאל נראה שדורש הוא שהאדם ישקיע כל זמנו ומרצו בלימוד התורה, ולא יעסוק בדברים אחרים, וזה לא מתאים לדבריו במסכת ברכות – "הנהג בהן מנהג דרך ארץ!"⁵ יש אמנם הטוענים שחלה כאן טעות בגרסה ואין הכוונה לר' ישמעאל שהרי כך מצאנו בתוספתא:⁵

תורה ומלאכה / חיים ברנר

במסכת ברכות¹ כותב ר' ישמעאל כי אין להבין את הפסוק "והגית בו יומם ולילה" ככתבו, כל היום וכל הלילה, שהרי נאמר "ואספת דגנך" – אדם צריך גם לעבוד ביומו, ולכן "הנהג בהן מנהג דרך ארץ". כנגדו טוען רשב"י "אפשר אדם חורש בשעת חרישה... תורה מה תהא עליה?!" – ומסיק שכשאדם "עושה רצונו של מקום" – מקדיש כל זמנו ללימוד תורה, זוכה ומלאכתו נעשית ע"י אחרים!

תנו רבנן: ואספת דגנך, - מה תלמוד לומר
- לפי שנאמר: |יהושע א'| לא ימוש ספר התורה הזה מפיד, יכול דברים ככתבן?
תלמוד לומר: ואספת דגנך - הנהג בהן מנהג דרך ארץ, דברי רבי ישמעאל;
רבי שמעון בן יוחי אומר:
אפשר אדם חורש בשעת חרישה, וזורע בשעת זריעה, וקוצר בשעת קצירה, ודש בשעת דישה, וזורע בשעת הרוח, תורה מה תהא עליה?
אלא: בזמן שישראל עושין רצונו של מקום - מלאכתן נעשית על ידי אחרים, שנאמר: |ושעיהו ס"א| ועמדו זרים ורעו צאנכם וגו'.
ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום - מלאכתן נעשית על ידי עצמן, שנאמר: |דברים י"א| ואספת דגנך;
ולא עוד, אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידן, שנאמר: |דברים כ"ח| ועבדת את אויבך וגו'.

מחלוקת מפורסמת זו מתווה שתי דרכי חיים שונות, ובלשון זמננו ניתן אולי לומר, שזו מחלוקת בין שיטה המדריכה אדם להתפרנס מעמלו תוך קביעת עיתים לתורה, לבין תלמיד ה"כולל" המקדיש זמנו ללימוד תורה ומלאכתו נעשית ע"י אחרים.

רגילים אנו שכאשר ישנה מחלוקת, צריך לבדוק מה פסק ההלכה, כיצד מכריעה הגמרא וכיצד מכריעים הפוסקים. כאמור מחלוקת זו אינה סתם מחלוקת בהלכה בודדת באיסור והיתר וכדומה, אלא מחלוקת בדרך חיים. תחילה נראה את הכרעת הגמרא:

אמר אביי: הרבה עשו כרבי ישמעאל - ועלתה בידן, כרבי שמעון בן יוחי - ולא עלתה בידן.
אמר להו רבא לרבנן: במטותא מינייכו, ביומי ניסן וביומי תשרי לא תתחזו קמאי,
כי היכי דלא תטרדו במזונייכו כולא שתא.

אמנם אין כאן הכרעה ברורה, "ההלכה כ... " אבל בהחלט ניתן להסיק מדברי אביי ורבא, כי הלכה כר' ישמעאל. (לפחות הלכה לרבים) אם כך נשאלת השאלה לאותם השרויים בעולמה של תורה ואינם עוסקים במלאכה, על מה הם סומכים?

¹ בבלי ברכות דף לה:

² חתם סופר - רבי משה סופר (שרייבר), החת"ס (חידושי תורת משה) סופר, נולד בפרנקפורט דמיין בשנת ה"א תקכ"ב (1762) ונפטר בפרשבורג בשנת ה"א תקצ"ט (1839). הוא נחשב לאביה הרוחני של יהדות הונגריה בעת החדשה. בשנת ה"א תקס"ו (1806) נתמנה לרב העיר פרשבורג, והוכר כגדול דורו. חידושיו לגמרא, דרשותיו ובמיוחד תשובותיו הנציחו את זכרו לדורות. צאצאיו ישבו על כסא הרבנות בהונגריה, באוסטריה ובפולניה. הוא לחם קשות - ובהצלחה - בתנועת הרפורמים, ועודד את הישוב בארץ ישראל.

³ חידושי החתם סופר פי' לולב הגזול לו: ד"ה דומה לכוש.

⁴ בבלי מנחות דף צט עמוד ב

⁵ תוספתא מסכת עבודה זרה (צוקרמאנדל) פרק א הלכה ב

יש הרואים בדברי ר' ישמעאל לבן דמה התייחסות חריפה לסגנון דבריו היהיר "כגון אני שלמדתי כל התורה כולה..." אומר לו ר' ישמעאל "והגית בו יומם ולילה" – יש לך עוד מה ללמוד!¹⁰ כפי שראינו לעיל נראה שמסקנת הגמרא היא כדעת ר' ישמעאל, ואולם אין הדברים מוכרעים בבירור ויש הרואים בדברי אביי "הרבה עשו כר' ישמעאל ועלתה בידם, כר' שמעון ולא עלתה בידם" – חילוק בין הדרכה לרבים להדרכה ליחידים. וכך אומר ר' חיים מוולוז'ין:¹¹

הרבה עשו כר' ישמעאל ועלתה בידם, והרבה עשו כרשב"י ולא עלתה ידם. והיינו רבים דווקא. כי ודאי שלכלל ההמון כמעט בלתי אפשר שיתמידו כל ימיהם רק בעסק התורה, שלא לפנות אף שעה מועטת לשום עסק פרנסת מזונות כלל. ועל זה אמרו באבות: "כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עוון" אבל יחיד לעצמו שאפשר לו להיות אך עסוק כל ימיו בתורתו ועבודתו ית"ש, ודאי שחובה עליו שלא לפרוש אף זמן מועט מתורה ועבודה לעסק פרנסה ח"ו. וכדעת רשב"י"

רעיון זה, נראה שאינו תלוי רק בדיוק מלשונם של אביי, אלא נובע מברור מעמיק יותר בשיטת ר' שמעון בר יוחאי.

תשובתו של ר' ישמעאל לבן דמה במסכת מנחות אותה ראינו, מובאת כניגוד לדברי רשב"י שהובאו קודם לכן. ואף דברי רשב"י המובאים שם יוצרים קושי וסתירה לדבריו במסכת ברכות:

א"ר אמי: מדבריו של ר' יוסי נלמוד, אפילו לא שנה אדם אלא פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית, קיים מצות יהושע א' לא ימוש (את) ספר התורה הזה מפיך. אמר רבי יוחנן משום ר"ש בן יוחי: אפי' לא קרא אדם אלא קרית שמע שחרית וערבית - קיים לא ימוש, ודבר זה אסור לאומרו בפני עמי הארץ. ורבא אמר: מצוה לאומרו בפני עמי הארץ.¹²

אם במסכת ברכות ראינו שרשב"י מתנגד לשיטת ר' ישמעאל, שהתייחס לפסוק "והגית בו יומם ולילה" ואמר שהדברים אינם ככתבם. ונראה שמבין שצריך לעסוק בתורה יומם ולילה כפשוטו - כל היום וכל הלילה. והנה במסכת מנחות מסתפק רשב"י לצורך קיום דברי הכתוב, בקריאת שמע שחרית וערבית. כלומר ללמוד תורה קצת ביום וקצת בלילה!

כאשר אנו מקשים מדברי אדם במקום אחד על דבריו במקום אחר אנו מניחים שלאדם שיטה סדורה ואינה משתנה ולכן קשה כיצד שינה דבריו. ואולם בבואנו לדון בדברי רשב"י ביחסו

שאלו את ר' יהושע מהו שילמד אדם את בנו ספר יונוני? אמר להן ילמד בשעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה שני והגית בו יומם ולילה.⁶

אך נאמרו גם תירוצים נוספים המבהירים יותר את שיטת ר' ישמעאל. אמנם ר' ישמעאל דורש מהאדם לקיים את דרישת הפסוק "והגית בו יומם ולילה" – ללמוד כל היום וכל הלילה, אלא ודאי שאין הדרישה ללמוד 24 שעות ביממה, שהרי האדם צריך לאכול ולישון וכדו', אלא נדרש האדם ללמוד בכל הזמן הפנוי לו לאחר ביצוע החובות הגופניות שלו. וכשם שהאדם צריך לאכול ולישון, כך צריך הוא גם לדאוג שיהיה לו מה לאכול, ולכן עליו לאסוף דגנו, שהרי כך מנהג דרך ארץ. גישה זו רואה את העבודה כהכרח בלבד, שודאי טוב אם ניתן לוותר עליו. (לדוגמא: ללמוד בכולל). לא כך ראה את הדברים החת"ס (שהוזכרו לעיל) ונראה שטעמו מפני שאין הסבר זה מתאים ללשונו של ר' ישמעאל "...יכול דברים ככתבם?! תלמוד לומר: ואספת דגנך - הנהג בהן מדת דרך ארץ." שהרי לפי הסבר זה הדברים אכן ככתבם ואין צורך בפסוק "ואספת דגנך" כדי להבין שאדם לא יכול ללמוד 24 שעות ביממה, אלא כל היום הפנוי לו, ולכן נראה שצריך לראות את דרישתו של בן דמה כדרישה מיוחדת, שכלפיה מתייחס ר' ישמעאל, באופן חריג מדבריו במסכת ברכות, וישנה בעיה מיוחדת בלימוד החכמה היוונית, וכך נראה מפורש מדברי הירושלמי במסכת פאה:⁷

שאלו את רבי יהושע מהו שילמד אדם את בנו יוונית אמר להם ילמדנו בשעה שאינה לא יום ולא לילה דכתיב והגית בו יומם ולילה מעתה אסור לאדם ללמד את בנו אומנות בגין דכתיב והגית בו יומם ולילה והתני ר' ישמעאל ובחר' בחיים זו אומנות רבי בא בריה דרבי חייה בר ווא רבי חייה בשם רבי יוחנן מפני המסורות!

החשש מפני ה"מסורות" – תופעת המלשינות, היא הגורמת לאיסור ללמוד חכמה יוונית, על מנת ליצור ריחוק בין היהודים לבין השלטונות,⁸ ואין ללמוד מכאן התייחסות כלפי המלאכה. אדרבה! אומר לנו ר' ישמעאל: ובחרת בחיים" – זו אומנות. ובדומה לכך דורשים חז"ל⁹ על הפסוק "ראה חיים עם אשה אשר אהבת" – עסוק באומנות יחד עם לימוד התורה, הנמשלת לאשה.

⁶ קשה לומר שזה רק שיבוש גרסה, למרות שניתן לתלות זאת בר"ת שפתחו אותם לא נכון, שהרי במנחות מתואר גם השואל, בן דמה, שהוא בן אחותו של ר' ישמעאל ולא ר' יהושע!

⁷ תלמוד ירושלמי מסכת פאה פרק א דף טו עמוד ג/ה"א

⁸ התייחסות דומה ניתן לראות במקרה אחר של דו שיח בין ר' ישמעאל לבן אחותו: תלמוד בבלי מסכת עבודה זרה דף כז עמוד ב

מעשה בבן דמה בן אחותו של ר' ישמעאל שהכישו נחש, ובא יעקב איש כפר סכניא לרפאותו, ולא הניח ר' ישמעאל, וא"ל: ר' ישמעאל אחי, הנח לו וארפא ממנו, ואני אביא מקרא מן התורה שהוא מותר, ולא הספיק לגמור את הדבר עד שיצתה נשמתו ומת, קרא עליו ר' ישמעאל: אשריך בן דמה, שגופך טהור ויצתה נשמתך בטהרה, ולא עברת על דברי חבריך, שהיו אומרים: וקהלת יז ופרוך גרד ישכנו נחש!

⁹ קידושין ל:

¹⁰ תוס' ר"י החסיד.

¹¹ נפש החיים שער א' פרק ח'

¹² תלמוד בבלי מסכת מנחות דף צט עמוד ב

אלא שישנו הבדל גדול בין הסוגיות. במסכת ע"ז הדין הוא בין הקב"ה לאומות. כאן צריך לדעת כיצד להתייחס אל מעשה האומות כשלעצמן. בוודאי שיש להתייחס כאן לגורמים שהביאו אותם לאותם פיתוחים ולתוצאות המוסריות של מעשים אלו. מחלוקת ר' יהודה ורשב"י אינה כיצד תיחייס הקב"ה למעשי הרומאים, אלא כיצד היהודי צריך להתייחס למעשיהם. האם לקבל ולהודות על הטוב שבמעשיהם או שאין ראוי כלל להנות מטוב הקשור לרע. הוויכוח בין ר' יהודה לרשב"י לא נשאר רק ויכוח בבית המדרש אלא מתפרסם

הלך יהודה בן גרים וסיפר דבריהם, ונשמעו למלכות.

אמרו: יהודה שעילה - יתעלה, יוסי ששתק - יגלה לציפורי, שמעון שגינה - יהרג אזל הוא ובריה טשו בי מדרשא.

כל יומא הוה מיייתי להו דביתהו ריפתא וכוזא דמיא וכרכי.

ר' שמעון נדרש להיות לא רק נאה דורש אלא גם נאה מקיים ונגזר עליו להתנתק מאותם חיים חברתיים. אל לו להנות ממעשיהם של הרומאים. בשלב הראשון הוא מסתגר בבית המדרש. ואולם עדיין אשתו משמשת לו כגשר לעולם החיצון ומביאה לו לחם. ואולם הגזרה מתחזקת ורשב"י נאלץ להתנתק עוד יותר מהחיים החברתיים וממעשיהם של רומאים. הולך הוא ובנו ומסתתרים במערה

כי תקיף גזירתא,

אמר ליה לבריה: נשים דעתן קלה עליהן, דילמא מצערי לה ומגליא לן.

אזלו טשו במערתא.

איתרחיש ניסא איברי להו חרובא ועינא דמיא.

והווי משלחי מנייהו, והווי יתבי עד צוארייהו בחלא,

כולי יומא גרסי, בעידן צלויי לבשו מיכסו ומצלו, והדר משלחי מנייהו כי היכי

דלא ליבלו.

איתבו תריסר שני במערתא.

כאן רשב"י מראה כי אין לעובד ה' באמת ובתמים צורך במעשי הרומאים. -

אין צורך בשווקים - הוא זוכה לחרוב ולמעין, וזה מספיק למחייתו

אין צורך בגשרים - הוא יכול לשבת במערה אחת במקום אחד 12 שנים.

אין צורך במרחצאות - יש להם מעיין, אך רשב"י ובנו אינם רוחצים בו.

הם מכסים גופם בחול ועוסקים בתורה. (ורק כאשר מגיע זמן תפילה הם לובשים בגדים שהרי התפילה, היא קשורה לרבים "ולעולם לשתף אינש נפשיה בהדי ציבורא"¹⁵).

וכאן המקום לדון במשמעות המספר 12 שנה. - התורה אומרת "שש שנים תזרע וישש שנים תזמור כרמך..."¹⁶ מחזור החיים הטבעיים הוא של שש שנים, ואולם מחזור זה מופסק כל פעם

לעיסוק בדרך ארץ חייבים אנו להתייחס לשינוי שעבר רשב"י בזמן שהותו במערה. לשם כך נלמד את הסיפור המפורסם על כניסת רשב"י למערה¹³, גורמיה ותוצאותיה ולאחר מכן נחזור לעינינו.

...דיתבי רבי יהודה ורבי יוסי ורבי שמעון, ויתבי יהודה בן גרים גביהו.

פתח רבי יהודה ואמר: כמה נאים מעשיהן של אומה זו:

תקנו שווקים, תקנו גשרים, תקנו מרחצאות.

רבי יוסי שתק.

נענה רבי שמעון בן יוחאי ואמר: כל מה שתקנו - לא תקנו אלא לצורך עצמן,

תקנו שווקין - להושיב בהן זונות,

מרחצאות - לעדן בהן עצמן,

גשרים - ליטול מהן מכס.

מעשיהם של הרומאים המובאים כאן מתייחסים למכלול החיים הגופניים והחברתיים¹⁴. פיתוח השווקים מציין את פיתוח המסחר. הגשרים מציינים את התפתחות התקשורת והפיכת האדם לבן העולם הגדול שלא מוגבל דווקא במקומו. המרחצאות - הן מרכיב חשוב בפיתוח הבריאות והרפואה המונעת. ר' יהודה בר' אילעי רואה בהתפתחות זו תרומה לאנושות בכלל ולאדם הפרטי בפרט. ולכן אומר כמה נאים מעשיהם של אומה זו. רשב"י לעומתו רואה את הקלקול המוסרי המתלווה לאותה התפתחות. ולכן שולל את מעשיהם של הרומאים מכל וכל. לא ניתן לדעתו לשבח התפתחות אם היא כוללת קלקול מוסרי. ר' יוסי שותק - הוא אינו יכול לגנות את הרומאים שהרי סוף סוף מפתחים דברים חשובים. אך גם אינו יכול לשבחם מפני הקלקול המוסרי. והנה מחלוקת זו נחלקים בה במקום אחר. במס' ע"ז דף ב: מובא שלעתיד לבוא יטול הקב"ה ס"ת בחיקו ויכריז: "כל מי שעסק בה יבוא ויטול שכרו". באים לפני הקב"ה כל העמים וטענתם בפייהם. ראשונים נכנסים לפני הקב"ה הרומאים וכך טענתם:

...אומרים לפניו: רבש"ע, הרבה שווקים תקנינו, הרבה מרחצאות עשינו, הרבה

כסף וזהב הרבינו,

וכולם לא עשינו אלא בשביל ישראל כדי שיתעסקו בתורה.

והקב"ה עונה כנגדם:

אמר להם הקב"ה: שוטים שבעולם, כל מה שעשיתם - לצורך עצמכם עשיתם,

תקנתם שווקים להושיב בהן זונות, מרחצאות - לעדן בהן עצמכם,

כסף וזהב שלי הוא, שנאמר: |חגי ב| לי הכסף ולי הזהב נאם ה' צבאות,

הנה הרומאים יכולים הם להביא סגור מצויין לשיטתם: רבי יהודה. אך הקב"ה מכריע כנגדם בדיוק כדברי רשב"י. ומה יענה על כך ר' יהודה. מה גם שנראה מהגמרא במס' שבת שהסכים הקב"ה עם ר' יהודה שהרי הוא נתעלה. ואילו רשב"י נאלץ להסתגר במערה. (בהמשך נעמוד על כך ביתר ברור).

¹⁴ עין אי"ה

¹⁵ בבלי ברכות ל ע"א

¹⁶ ויקרא כה' ג'

¹³ תלמוד בבלי מסכת שבת דף לג עמוד ב

כל היכא דהוה מחי רבי אלעזר - הוה מסי רבי שמעון.
אמר לו: בני, די לעולם אני ואתה

והנה אחר ישיבתו י"ב חודש נוספים, הם מתקנים מידתם ומבינים את צורכיו של העולם. הם יוצאים והנה ר"ש לא רק שאינו מקלקל את העולם אלא שמתקנו. "כל היכא דהוה מחי ר"א הוי מסי ר"ש". מבין רשב"י שדרישתו הרוחנית והמוסרית הגבוהה אינה מתאימה לכלל - "די לעולם אני ואתה" הוא אומר לבנו¹⁸, וכאן חוזר רשב"י גם להנות ממעשי הרומאים:

בהדי פניא דמעלי שבתא חזו ההוא סבא דהוה נקיט תרי מדאני אסא, ורהיט בין השמשות.
אמרו ליה: הני למה לך?
אמר להו: לכבוד שבת.
ותיסגי לך בחד?
חד כנגד זכור, וחד כנגד שמור.

אמר ליה לבריה: חזי כמה חביבין מצות על ישראל! יתיב דעתייהו

רשב"י מחדש את הקשר עם העולם החיצון ורואה אדם הרץ בע"ש ושני בדי הדס בידו, אחד כנגד זכור ואחד כנגד שמור. מן הסתם הביאם מהשוק - ובפיו של אותו זקן המסר שמצוות השבת אינה רק מצוה לאדם השווה בבית המדרש - "זכור את יום השבת לקדשו" אלא גם ואולי בעיקר לאדם אשר ששת ימים עושה מלאכה - הוא מצטווה: "שמור את יום השבת" - להשמר ממלאכה. וכך אומר רשב"י¹⁹

ששת ימים תעבד ר' אומר הרי זו גזירה אחרת שכשם שנצטוו ישראל על מצות עשה שלשבת כך נצטוו על המלאכה. ר' אלעזר בן עזריה אומר גדולה מלאכה שלא שרת שכינה בישראל עד שעשו מלאכה שני ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שמי' כה ח) ...
ר' שמעון אומר גדולה מלאכה שאפלו כהן גדול נכנס ביום הכפורים שלא בשעת עבודה חייב מיתה ובשעת עבודה טמאין ובעלי מומין מותרין להיכנס.²⁰

וממשיך הסיפור:

שמע רבי פנחס בן יאיר חתניה ונפק לאפיה,
עייליה לבי בניה הוה קא אריך ליה לבישריה,

בשנה השביעית "שבת לה"י". מקומה של השנה השביעית שייך רק כאשר עוסקים שש שנים במלאכת הקרקע. ואולם אדם שעוסק כל ימיו בתורה ולא בעבודת האדמה אצלו כאילו אין מקום לשביעית. אצלו במחזור נשאר 6 שנים ו 6 שנים ואין צורך להפסקה ביניהם¹⁷. דבר זה מתבטא ב 12 שנים ו 6 - 6 בלי שנה שביעית באמצע.

רשב"י במערה אכן מוכיח כי האדם יכול להינתן מחייו הגשמיים והחברתיים ולהתמסר לתורה. אך זו דרך למלאכים. לא זו הדרך הנדרשת מהאדם ולכן:

אתא אליהו וקם אפיתחא דמערתא,
אמר: מאן לודעיה לבר יוחי דמית קיסר ובטיל גזרתיה?
נפקו.
חזו אינשי דקא כרבי זרעי,
אמר: מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה!
כל מקום שנותנין עיניהן - מיד נשרף.
יצתה בת קול ואמרה להם: להחריב עולמי יצאתם! חיזרו למערתכם!

כאשר הגיע העת לצאת מהמערה לא בת קול מודיעה להם זאת כבהמשך הסיפור, אלא אליהו! אם בת קול הנה קול פנימי המדריך את האדם, הרי היציאה מהמערה כעת אינה תואמת את הרצון הפנימי שלהם המנותק מחיי החומר. ועל כן מי יותר מתאים להודיע זאת לרשב"י יותר מאליהו? אליהו שלא מת אלא עלה בסערה השמימה והגיע למדרגה גבוהה. הוא זה שירד במסורת היהודית מאז ועד היום אל בני אדם, אם כדי ללמדם תורה ואם כדי לעזור להם. והוא כדוגמת אדם / מלאך היורד משמים לארץ, בא להחזיר את רשב"י מהמערה אל הכלל. להשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם. וקריאתו אינה אל "ר' שמעון" אלא אל "בר יוחי" להדגיש את קשרו כאדם אל הכלל. יש לשים לב שאין כאן הוראה לצאת, אלא רק העברת מידע שהקיסר מת.

אכן יוצאים רשב"י ובנו אך אינם מצליחים להתרגל במדרגתם הנוכחית למציאות בה אנשים עוסקים בענייני עוה"ז חורשים וזורעים. שהרי אפשר אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה ... תורה מה תהא עליה?! כמאמר בברכות. ולכן כל מקום שנותנים בו עיניהם מיד נשרף. ואם בתחילה טענתו של רשב"י היתה על מעשי הרומאים בלבד עתה טענתו כלפי כל מציאות החיים החומריים. ועל אף שכניסתו למערה היתה מפני הרומאים ועתה במות הקיסר יכול הוא לצאת, בכל אופן מפני טענתו הכללית מוכרח הוא לחזור למערה כדי שלא להחריב את עולמו של הקב"ה.

הדור אזול. איתיבו תריסר ירחי שתא.
אמרי: משפט רשעים בגיהנם - שנים עשר חדש.
יצתה בת קול ואמרה: צאו ממערתכם!
נפקו,

¹⁷ גם השבת מאבדת ממשמעותה כיום מנוחה, והדבר מתבטא ביציאתו של רשב"י מהמערה, שהיא ערב שבת וכן ע"פ המקור המקביל לסיפור זה בתלמוד ירושלמי מסכת שביעית פרק ט דף לח טור ד ובבראשית רבה (תיאודור -

אלבק) פרשה עט ד"ה ויחן את פני - שיציאה זו היתה בשביעית.

¹⁸ כך גם אומר הוא בדברים המובאים בתלמוד בבלי מסכת סוכה דף מה עמוד ב: ואמר חזקיה אמר רבי ירמיה משום רבי שמעון בן יוחי: יכול אני לפטור את כל העולם כולו מן הדין מיום שנבראתי עד עתה, ואילמלי אליעזר בני עמי - מיום שנברא העולם ועד עכשיו, ואילמלי יותם בן עוזיהו עמנו - מיום שנברא העולם עד סופו. ואמר חזקיה אמר רבי ירמיה משום רבי שמעון בן יוחי: ראיתי בני עלייה והן מועטין, אם אלף הן - אני ובני מהן, אם מאה הם - אני ובני מהן, אם שנים הן - אני ובני הן.

¹⁹ מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק כ פסוק (ט)

²⁰ מענין הדבר שדוקא במכילתא דרבי ישמעאל (מסי' דשבתא כי תשא פרשה א) לומדים מפסוקים אלו כדברי רשב"י בברכות:

כתוב אחד אומר ששת ימים יעשה מלאכה, וכתוב אחד אומר ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך, כיצד יתקיימו שני כתובים הללו, אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום, [ששת ימים יעשה מלאכה], מלאכתן נעשית על ידי אחרים, וכן הוא אומר ועמדו זרים ורעו צאנכם ובני נכר אכריכם וכרמיכם, וכשאין ישראל עושין רצונו של מקום, ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך, מלאכתן נעשית על ידי עצמן, ולא עוד אלא [אפילו מלאכת אחרים נעשית על ידן], שגאי ועבדת את אויביך אשר ישלחנו י"י בך.

ומסדר מעבר **בשוק** (רש"י) בדרך בה לא יכלו לעבור מפני הטומאה. גם בקטע זה מודגש הניגוד בין האפשרות להחמיר – דרך המתאימה ליחידים, אותה מבטא הוא סבא. מול הפתרון המיקל הנצרך לרבים אותו עושה רשב"י!

כאן אנו חוזרים לסתירה שראינו בין דברי רשב"י במסכת ברכות לדבריו במסכת מנחות, בעקבות סיפור זה ניתן לומר כי דבריו של רשב"י במסכת ברכות הדורשים מהאדם לעסוק כל ימיו בתורה – נאמרו לפני כניסתו למערה, ואילו דבריו במסכת מנחות בהן מציג רשב"י דרישה מינימלית של לימוד תורה ביום ובלילה – נאמרו לאחר היציאה מהמערה²¹.

אך ברור הדבר שאם כולם ילכו בדרך זו, אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה... תורה מה תהא עליה?! לגדול כך בתורה ודאי אי אפשר. לכן אין צורך לומר שדברי רשב"י בברכות נאמרו קודם הכניסה למערה, אלא ניתן לומר שהדברים כוונו ליחידים, אותם אלה שנשאם ליבם לגדול בתורת ה' ולהגות בה יומם ולילה. אותם אנשים ודאי ה' יעזור להם. אך גם לדרך זו יש מחיר אותו מבטא בעל ה"שפת אמת"²²

והוא פלא, מי שעשה כרבי שמעון בר יוחאי איך נאמר ולא עלתה?
רק הפירוש [הוא] שלא עלתה בידו להעלות ענייני עולם הזה, שזה עיקר עבודת
האדם!

התורה ניתנה לבני אדם החיים בעולם הזה, על כל מגבלותיו על מנת להעלות את העולם החומרי ממדרגתו.

זהו תפקידו הקשה של האדם, החי בתוך אותו ניגוד שמבטאים גם ר' ישמעאל וגם רשב"י.

חזי דהוה ביה פילי בגופיה, הוה קא בכי, וקא נתרו דמעת עיניה וקמצוחא ליה.
אמר לו: אוי לי שראיתך בכך!

אמר לו: אשריך שראיתני בכך, שאילמלא לא ראיתני בכך - לא מצאת בי כך.
דמעיקרא כי הוה מקשי רבי שמעון בן יוחי קושיא - הוה מפרק ליה רבי פנחס
בן יאיר תריסר פירוקי,
לסוף כי הוה מקשי רבי פנחס בן יאיר קושיא - הוה מפרק ליה רבי שמעון בן
יוחי עשרין וארבעה פירוקי.

עתה נכנס רשב"י למרחץ לעדן את בשרו. עתה פעם ראשונה לאחר 13 שנה. במהלך המרחץ מתוודע ר' פנחס בן יאיר (ואנו עימו) למצבו הגופני הקשה של רשב"י עד שאומר "אוי לי שראיתך בכך" – וכאילו אמר: ראה רשב"י מה קרה לך מאז דיברת כנגד בתי המרחץ שבנו הרומאים – עד עתה שנכנסת למרחץ. אך רשב"י אינו מצטער על כך ואומר: "אשריך שראיתני בכך, שאילמלא לא ראיתני בכך – לא מצאתי בי כך" – אכן דרך זו אמנם קשה היתה לגוף אך דווקא כך ניתן להגיע לעליה רוחנית.

אמר: הוואיל ואיתרחיש ניסא - איזיל אתקין מילתא,
דכתיב [בראשית לג] ויבא יעקב שלם ואמר רב: שלם בגופו, שלם בממונו, שלם
בתורתו.

[בראשית לג] ויחן את פני העיר
אמר רב: מטבע תיקן להם, ושמואל אמר: שווקים תיקן להם, ורבי יוחנן אמר:
מרחצאות תיקן להם.
אמר: איכא מילתא דבעי לתקוני?
אמרו ליה: איכא דוכתא דאית ביה ספק טומאה, ואית להו צערא לכהנים
לאקופי.

אמר: איכא איניש דידע דאיתחזק הכא טהרה?
אמר ליה ההוא סבא: כאן קיצץ בן זכאי תורמסי תרומה.
עבד איהו נמי הכי, כל היכא דהוה קשי - טהריה, וכל היכא דהוה רפי - צייניה.
אמר ההוא סבא: טיהר בן יוחי בית הקברות!
אמר לו: אילמלי (לא) היית עמנו, ואפילו היית עמנו ולא נמנית עמנו - יפה אתה
אומר.

עכשיו שהיית עמנו ונמנית עמנו, יאמרו: זונות מפרכסות זו את זו, תלמידי
חכמים לא כל שכן?
יהב ביה עיניה, ונח נפשיה.
נפק לשוקא, חזייה ליהודה בן גרים, אמר: עדיין יש לזה בעולם? נתן בו עיניו,
ועשהו גל של עצמות.

רשב"י מרגיש עתה לאחר שניצל שיש לו לעשות מעשה למען הכלל. זאת למד מיעקב שאף הוא מתקן מטבע שווקים ומרחצאות. יעקב עושה זאת לאחר שנוכח שלמרות שהיתו במחיצת לבו, הקשר (הגשר) עם עולם החולין והטומאה, נשאר הוא שלם בתורתו, ואף יצא נשכר - שלם הוא אף בגופו (מקביל למרחץ) ושלם בממונו (מקביל לשווקים), ולכן אף רשב"י הולך ומתקן "גשרים"

²¹ שדי חמד

²² שפת אמת פרשת עקב תרל"ג ד"ה ואיתא